

**НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ДЗЯРЖАЎНАЯ НАВУКОВАЯ ЎСТАНОВА
«ІНСТЫТУТ ГІСТОРЫІ»**

УДК 902(476)''631/634''(043.3)

ЗУЕВА

Аляксандра Уладзіміраўна

**КУЛЬТУРА ШАРАПАДОБНЫХ АМФАР
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ
І ЯЕ РОЛЯ Ў РАЗВІЦЦІ СУПОЛЬНАСЦЯЎ
ІІІ – ПАЧАТКУ ІІ ТЫС. ДА Н.Э.**

Аўтарэферат

дысертацыі на суісканне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук
па спецыяльнасці 07.00.06 – археалогія

Мінск, 2011

Праца выканана ў Беларускаім дзяржаўным універсітэце

Навуковы кіраўнік **Егарэйчанка Аляксандр Андрэвіч**,
доктар гістарычных навук, дацэнт, загадчык
кафедры археалогіі і спецыяльных
гістарычных дысцыплін Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта

Афіцыйныя апаненты: **Калечыц Алена Генадзеўна**, доктар
гістарычных навук, прафесар, галоўны
навуковы супрацоўнік аддзела
першабытнага грамадства дзяржаўнай
навуковай установы «Інстытут гісторыі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»

Коласаў Аляксандр Уладзіміравіч,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт
кафедры археалогіі і спецыяльных
гістарычных дысцыплін установы адукацыі
«Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя
А. Куляшова»

Апаніруючая арганізацыя Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

Абарона адбудзецца « 1 » чэрвеня 2011 года ў 14.00 на пасяджэнні
савета па абароне дысертацый Д 01.40.01 на суісканне ступені доктара
гістарычных навук пры дзяржаўнай навуковай установе «Інстытут гісторыі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (220072, Мінск, вул. Акадэмічная, 1,
пакой 223; E-mail: marat@history.by; тэл. вучонага сакратара: +37517 284 18 69).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы
імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (вул. Сурганава, 15).

Аўтарэферат разасланы « 26 » красавіка 2011 года.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

Жылінскі М.Г.

УВОДЗІНЫ

Культура шарападобных амфар (КША) узнікла ў канцы IV тыс. да н.э.¹ у міжрэччы Одэра і Віслы і на працягу III тыс. да н.э. распаўсюдзілася на тэрыторыі ад Балтыйскага мора на поўначы да міжрэчча Серата і Прута на поўдні, ад Одэра на захадзе да Падняпроўя на ўсходзе. Перамяшчэнне груп насельніцтва КША ў першай палове – сярэдзіне III тыс. да н.э. ва ўсходнім накірунку ўнесла значныя змены ў культурнае развіццё супольнасцяў Усходняй Еўропы, у тым ліку Беларусі. На тэрыторыі Беларусі вылучаны анклаў насельніцтва КША на Панямонні (М.М. Чарняўскі), а таксама вызначаны адзінкавыя комплексы і асобныя знаходкі з прыкметамі КША ў рэгіёнах Верхняга Панямоння, Палесся, Верхняга Падняпроўя (М.М. Чарняўскі, М. Шмыт, М.М. Крывальцэвіч, В.Л. Лакіза).

Актуальнасць тэмы дысертацыі абумоўлена тым, што дагэтуль не было здзейснена комплекснае вывучэнне КША на Беларусі. Не быў зроблены ўсебаковы аналіз пахаванняў КША з Панямоння, не ў дастатковай меры праведзена іх параўнанне з пахаваннямі цэнтральнай і ўсходняй груп культуры. У сувязі з гэтым высновы, да якіх прыходзілі даследчыкі пры вызначэнні шляхоў пранікнення носьбітаў КША на тэрыторыю Беларусі, патрабавалі верыфікацыі. Былі зроблены толькі першыя крокі па вызначэнню асноўных механізмаў распаўсюджвання КША на тэрыторыі Беларусі. Практычна не надавалася ўвага выяўленню спецыфікі рысаў КША ў мясцовых комплексах. Вырашэнне гэтых праблем дазволіць прасачыць далейшы лёс КША ў лясной зоне Усходняй Еўропы, вызначыць месца КША ў сістэме культурных перамен III–пачатку II тыс. да н.э. Рэканструкцыя дадзеных працэсаў будзе мець значэнне для разумення ролі ўзаемадзеяння неалітычных культур Цэнтральнай і Усходняй Еўропы на этапе пераходу ад неаліту да эпохі бронзы.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі. Дысертацыйнае даследаванне з’яўляецца ініцыятыўным. Тэма была зацверджана і ўдакладнена Вучоным Саветам гістарычнага факультэта БДУ (пракакол № 2 ад 23.10.2007 г. і пратакол № 2 ад 26.10.2010 г. адпаведна).

Мэты і задачы даследавання. Мэта дысертацыйнага даследавання – вызначэнне месца КША ў сістэме культурных перамен III – пачатку II тыс. да н.э. на тэрыторыі Беларусі. Для дасягнення пастаўленай мэты вырашаюцца наступныя задачы: 1) Сістэматызацыя і класіфікацыя матэрыялаў КША з тэрыторыі Беларусі; 2) Культурна-храналагічная інтэрпрэтацыя комплексаў і асобных знаходак КША з тэрыторыі Беларусі; 3) Вылучэнне прыкмет КША ў

¹ Усе прыведзеныя даты адпавядаюць калібраванай храналагічнай шкале.

мясцовых «лясных» неалітычных культурах, а таксама групам помнікаў кола культуры шнуравой керамікі; 4) Вызначэнне механізмаў распаўсюджання традыцый КША на тэрыторыі Беларусі.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца помнікі і асобныя артэфакты КША, а таксама матэрыялы іншых культур з «амфарнымі» рысамі. У якасці **прадмета даследавання** разглядаюцца асаблівасці помнікаў і інвентару носьбітаў КША на Беларусі, культурныя сувязі мясцовых групавак КША з прадстаўнікамі цэнтральнай і ўсходняй груп вывучаемай культуры і з аўтахтонным насельніцтвам, формы прысутнасці «амфарных» прыкмет у мясцовых комплексах, час і шляхі распаўсюджання традыцый КША.

Выкарыстаная сістэма тэрмінаў патрабуе каментарыяў. Археалагічная культура разумеецца як спалучэнне заканамерна ўзаемазвязаных элементаў археалагічнага матэрыялу, якое прыблізна адлюстроўвае некалі існаваўшыя жывыя сацыяльна-культурныя супольнасці. Прыкмета (рыса) археалагічнай культуры – гэта элемент, які мае культурную значнасць і выступае ў якасці культуравызначальнага паказчыка. Культурная традыцыя адбіваецца ў адметным наборы культурных прыкмет, якія захоўваюцца працяглы час, падвяргаюцца развіццю і трансфармацыі, распаўсюджваюцца на пэўнай тэрыторыі, выходзячы за межы зыходнай культуры (П. Макаровіч, Л.С. Клейн, Б. Фаган).

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1) Прысутнасць на тэрыторыі Беларусі КША і яе традыцый фіксуецца па наяўнасці помнікаў і адзінкавых артэфактаў, а таксама асобных прыкмет у матэрыялах мясцовых культур. Першая катэгорыя крыніц паказвае на аседласць носьбітаў КША, другая – адлюстроўвае магчымасць як непасрэднага прыходу мігрантаў, так і распаўсюджання асобных вырабаў у выглядзе «імпартаў», трэцяя – сведчыць аб успрыманні традыцый КША мясцовым насельніцтвам.

2) Крамянёвыя сякеры і долаты, тэхналагічныя, стылістычныя і метрычныя асаблівасці якіх адпавядаюць стандартам крамянёвай індустрыі КША, выступаюць у чатырох кантэкстах: пахаванні вывучаемай культуры; іншакультурныя пахаванні; шматкультурныя паселішчы; выпадковыя знаходкі. Нарыхтоўкі рубячых прыладаў працы з прыкметамі КША паходзяць з майстэрняў, якія размяшчаліся на ўсіх даследаваных крэйдавых лінзах Краснасельскага крэмнездабыўнага цэнтра.

3) Пранікненне традыцый КША на тэрыторыю Беларусі і іх адаптыцыя мясцовым насельніцтвам – вынік дзеяння разнастайных механізмаў: міграцыі носьбітаў культуры, распаўсюджання асобных вырабаў, пераносу «амфарных» рысаў праз пасрэдніцтва іншых культур.

4) Міграцыя носьбітаў КША на тэрыторыю Беларусі адбывалася з некалькіх рэгіёнаў. Прадстаўнікі КША прыйшлі на Панямонне з Люблінскага

ўзвышша. Зыходнай тэрыторыяй распаўсюджання КША на поўначы Беларусі з'яўлялася Паўднёва-Усходняя Прыбалтыка. Патэнцыяльнымі шляхамі перамяшчэння носьбітаў КША на Верхняе Падняпроўе былі: заходні з Панямоння, паўднёвы з тэрыторыі валынскай падгрупы па Дняпру, паўночна-заходні з Падзвіння.

5) Прысутнасць прыкмет КША ў мясцовых комплексах сведчыць аб тым, што ў культурных працэсах, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі ў III – пачатку II тыс. да н.э., «амфарным» традыцыям належала істотная, хаця і не дамінуючая, роля. Сярод «лясных» культур найбольш схільнай да адаптацыі рысаў КША была нёманская культура. Найменш актыўнае запазычанне прыкмет КША адбывалася ў асяроддзі неалітычнай культуры Верхняга Падняпроўя. У мясцовых комплексах кола культуры шнуравой керамікі, у параўнанні з культурамі «ляснога» неаліту, «амфарны» кампанент прадстаўлены больш выразна. Самыя шматлікія прыкметы КША прысутнічаюць на помніках кола культуры шнуравой керамікі на Панямонні і ў сярэднядняпроўскай культуры на Верхнім Падняпроўі. Найбольш кансерватыўнай па ўспрыняццю «амфарных» рысаў з'яўлялася паўночнабеларуская культура.

Асабісты ўклад суіскальніка. Даследаванне з'яўляецца самастойнай аўтарскай працай і грунтуецца на шырокім коле археалагічных калекцый і архіўных крыніц. Аўтарам праведзена работа па апрацоўцы матэрыялаў, якія былі атрыманы папярэднімі даследчыкамі. Вывучаны калекцыі, якія захоўваюцца ў фондах Інстытута гісторыі НАН Беларусі, Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі, Музея старажытнабеларускай культуры, Гродзенскага дзяржаўнага гістарычна-археалагічнага музея, Гродзенскага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі, Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея, Мотальскага музея народнай творчасці, Мінскага абласнога краязнаўчага музея (г. Маладзечна), Музея Беларускага Палесся (г. Пінск), Баранавіцкага краязнаўчага музея, Вучэбнай лабараторыі музейнай справы гістарычнага факультэта БДУ, Інстытута гісторыі матэрыяльнай культуры РАН. Аўтарам створаны першы поўны каталог матэрыялаў КША з вывучаемай тэрыторыі. Унесены ўдакладненні ў спіс рысаў, генетычна звязаных з КША і выяўленых ва ўсходнееўрапейскіх комплексах. Распрацавана класіфікацыя сякер і долатаў з прыкметамі КША, знойдзеных на тэрыторыі Беларусі. Прапанавана новая класіфікацыя прадукцыі шахтаў і майстэрняў Краснасельскага крэмнездабыўнага цэнтра. Публікацыі па тэме дысертацыйнага даследавання падрыхтаваны аўтарам самастойна [1–5, 7–9].

Апрацацыя вынікаў дысертацыі. Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыйнага даследавання прадстаўлены на 4 канферэнцыях, у тым ліку 1 рэспубліканскай («Научные стремления-2010» (Мінск, 2010)) і 3 міжнародных:

«Археалагічная спадчына заходніх раёнаў Беларусі і суседніх тэрыторый: праблемы вывучэння, захавання і выкарыстання» (Гродна, 2008); «Вынікі палявых археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Беларусі ў 2007 г.» (Мінск, 2008 г.); «Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы: Международная научная конференция, посвященная 100-летию Н.Н. Гуриной» (Санкт-Пецярбург, 2009), а таксама на міжнародным кангрэсе «Гістарычная навука на пераломе эпох: дыялог з часам (да 80-годдзя Інстытута гісторыі НАН Беларусі)» (Мінск, 2009).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Вынікі дысертацыйнага даследавання прадстаўлены ў 9 навуковых публікацыях, з іх 5 – у выданнях, рэкамендаваных ВАК Рэспублікі Беларусь для публікацыі дысертацыйных даследаванняў, 2 – у зборніках навуковых артыкулаў і 2 – у матэрыялах навуковых канферэнцый. Агульны аб'ём публікацый складае 6,5 аўтарскіх аркушаў.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з двух тамоў. Том I утрымлівае пералік умоўных пазначэнняў, уводзіны, агульную характарыстыку работы, 5 глаў, заключэнне (на 114 старонках), спіс выкарыстаных крыніц і публікацый аўтара (39 старонак) – усяго 153 старонкі. Бібліяграфічны спіс складаецца з 424 назваў, з іх 156 адзінак архіўных матэрыялаў і 9 публікацый суіскальніка. Том II уключае 3 дадаткі (16 табліц, 3 каталога, 135 ілюстрацый) і займае 190 старонак. Агульны аб'ём двух тамоў дысертацыі – 343 старонкі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

У главе 1 «Гісторыя вывучэння культуры шарападобных амфар на тэрыторыі Беларусі» разглядаюцца гісторыя, сучасны стан і праблемы вывучэння КША на згаданай тэрыторыі.

1.1 Першы этап (сярэдзіна XIX ст. – пачатак 1970-х гг.). У гэты час адбывалася назапашванне матэрыялаў, якія ў 1990-я – 2000-я гг. пачалі разглядаць у кантэксце КША. Былі здзейснены першыя спробы вызначыць храналагічныя межы і тэрыторыю распаўсюджвання КША на тэрыторыі Беларусі (Ю.У. Кухарэнка, У.Ф. Ісаенка, Т. Вісляньскі). Высновы даследчыкаў, як правіла, не падмацоўваліся абгрунтаванай доказнай базай.

1.2 Другі этап (пачатак 1970-х – сярэдзіна 1990-х гг.) звязаны з атрыманнем дакладных сведчанняў аб пранікненні прадстаўнікоў КША на тэрыторыю Беларусі (М.М. Чарняўскі). Увага даследчыкаў засяроджвалася на ідэнтыфікацыі матэрыялаў КША з Беларусі, на высвятленні характару кантактаў мігрантаў і аўтахтонаў (М.М. Чарняўскі, У.Ф. Ісаенка, І.І. Арцёменка), на вызначэнні этнічнай прыналежнасці носьбітаў КША (Э.М. Загарульскі).

1.3 Трэці этап (другая палова 1990-х – 2000-я гг.). У сярэдзіне 1990-х гг. змяніліся падыходы да інтэрпрэтацыі феномену КША ва Усходняй Еўропе, у т.л. і на тэрыторыі Беларусі. У вывучэнні КША на тэрыторыі Беларусі вылучаюцца 4 накірункі: 1) Пераасэнсаванне назапашаных у папярэдні час матэрыялаў (М.М. Чарняўскі, М. Шмыт, М.М. Крывальцэвіч, К. Барская, В.С. Абухоўскі); 2) Вылучэнне прыкмет КША ў матэрыялах, якія былі атрыманы ў выніку сучасных даследаванняў (М.М. Крывальцэвіч, М.М. Чарняўскі, М. Шмыт, А.Г. Калечыц, В.Л. Лакіза); 3) Выяўленне ў музейных зборах, каталагізацыя і картаграфаванне крамянёвых вырабаў, характарыстыкі якіх адпавядаюць стандартам крамянёвай індустрыі КША (М. Шмыт, М.М. Крывальцэвіч, В.С. Абухоўскі, Г. Пілічаўскас); 4) Вызначэнне месца КША ў культурных працэсах III – пачатку II тыс. да н.э. на тэрыторыі Беларусі (М. Шмыт, М.М. Крывальцэвіч, М.М. Чарняўскі, В.Л. Лакіза).

Разам з тым, не ў дастатковай ступені распрацавана праблема прысутнасці ў пахавальных комплексах з Панямоння пэўных групавых рысаў КША, што стварае перашкоды пры вызначэнні накірункаў, у якіх усталёўваліся культурныя кантакты. Не з’яўлялася прадметам дэталёвага аналізу пытанне аб удзеле носьбітаў КША ў эксплуатацыі шахтаў Краснасельскага крэмнездабыўнага цэнтра. Недастаткова вывучана таксаномія прыкмет КША на тэрыторыі Беларусі. Надзённай задачай застаецца вызначэнне характару культурных кантактаў, у выніку якіх адбывалася распаўсюджанне «амфарных» традыцый, удакладненне храналогіі і дынамікі трансфармацыі традыцый КША ў мясцовым культурным асяроддзі.

Глава 2 «Метады і крыніцы даследавання» прысвечана характарыстыцы метадаў і крыніц даследавання.

2.1 Метады даследавання. Даследаванне абапіраецца на політэтычнае ўяўленне аб археалагічным матэрыяле, уведзенае ў археалагічную навуку Д. Кларкам. Згодна з гэтым падыходам, археалагічная культура разглядаецца як комплекс прыкмет, якія змяняюцца і распаўсюджваюцца незалежна адна ад адной. Частка гэтых прыкмет прысутнічае таксама ў іншых культурах. Наяўнасць агульных рысаў можа сведчыць пра існаванне пэўных сувязяў паміж культурамі. На сучасным этапе даследаванняў у межах політэтычнай мадэлі культуры разглядаецца і КША. У адпаведнасці са згаданым падыходам, у дадзенай працы выкарыстоўваецца прапанаваная М. Шмыт сістэматызацыя матэрыялаў на «чыстыя» (непасрэдна звязаныя з КША, часам, аднак, толькі гіпатэтычна) і «сінкрэтычныя» (іншакультурныя комплексы, у якіх прысутнічаюць асобныя элементы КША).

Сістэматызацыя і класіфікацыя матэрыялаў КША з тэрыторыі Беларусі ажыццяўлялася на падставе класіфікацый В. Баркоўскага, Т. Вісляньскага, С. Носака, М. Шмыт. Для аналізу нарыхтовак крамянёвых сякер і долатаў з

шахтаў і майстэрняў Краснасельскага мікрарэгіёна распрацавана класіфікацыя, якая сінтэзуе прынцыпы класіфікацыйных схем Е. Копача, А. Пелісяка, Н.М. Гурынай, В.Я. Кудрашова, В. Мігалья, С. Салацыньскага, К. Барскай. Распрацавана класіфікацыя крамянёвых вырабаў з прыкметамі КША, якія былі знойдзены на тэрыторыі Беларусі. На падставе аналізу морфаметрычных асаблівасцяў прыладаў вылучана 3 групы сякер і 2 групы долатаў. Для аналізу крамянёвага інвентару майстэрняў прыменены метады першаснай колькаснай апрацоўкі даных. Пры вывучэнні пахавальных комплексаў КША ўжываецца метады структурнага аналізу. Для вызначэння шляхоў міграцыі носьбітаў КША, накірункаў сувязяў мігрантаў з насельніцтвам тэрытарыяльных груп выкарыстаны метады картаграфавання рэчавых матэрыялаў і помнікаў. Вызначэнне адноснай храналогіі пахавальных комплексаў КША ажыццяўлялася на падставе параўнальна-тыпалагічнага аналізу інвентару. У працы выкарыстоўваецца найбольш дэталёва распрацаваная рэгіянальная перыядызацыя КША на Куявах.

2.2 Характарыстыка крыніц. Сфарміравана база даных па «класічных» («чыстых») і «сінкрэтычных» матэрыялах КША з тэрыторыі Беларусі. Да «класічных» матэрыялаў аднесены 3 пахавальныя помнікі, 2 пункты з асобнымі знаходкамі керамікі, Краснасельскія шахты і майстэрні (пры гэтым улічваецца, што носьбіты КША былі толькі адной з некалькіх груповак насельніцтва, якія ажыццяўлялі здабычу і апрацоўку крэменю ў рэгіёне). Зафіксавана 90 месцазнаходжаньняў крамянёвых сякер і долатаў, тэхналагічныя і стылістычныя рысы якіх адпавядаюць характарыстыкам крамянёвых вырабаў КША. «Сінкрэтычныя» матэрыялы КША вылучаны на 80 помніках, у кантэксце мясцовых культур «ляснога» неаліту і кола культуры шнуравой керамікі.

База археалагічных крыніц дысертацыйнага даследавання ўключае каля 840 адзінак, якія прадстаўляюць наступныя катэгорыі: 1) Кераміка (кераміка КША, выяўленая на тэрыторыі Беларусі, кераміка КША з пахаванняў сярэднявечна-проўскай культуры ў Падзесенні, кераміка іншых культур з рысамі КША – усяго 42 цалкам альбо часткова рэканструяваныя пасудзіны і каля 245 фрагментаў посуду); 2) Крамянёвыя вырабы (артэфакты з пахаванняў КША; нарыхтоўкі з шахтаў і майстэрняў Краснасельскага крэмнездабыўнага цэнтру; сякеры і долаты, характарыстыкі якіх адпавядаюць стандартам крамянёвай індустрыі КША – усяго 548 адзінак); 3) Касцяныя вырабы (прылады з пахаванняў КША, артэфакты, вырабленыя ў адпаведнасці з традыцыямі КША і знойдзеныя ў іншакультурным кантэксце – 3 адз.); 4) Іншыя катэгорыі артэфактаў, якія знаходзіліся ў пахаваннях КША (бурштын, выкрутка ад каменнай свідраванай сякеры – 2 адз.).

Асноўную частку крыніцавай базы даследавання склалі матэрыялы, атрыманыя ў выніку працы з калекцыямі (матэрыялы даследаванняў

І.І. Арцёменкі, Н.М. Гурынай, У.Ф. Ісаенкі, А.Д. Кавалені, А.Г. Калечыц, М.М. Крывальцэвіча, В.Я. Кудрашова, В.Л. Лакізы, В.Л. Ліпніцкай, К.М. Палікарповіча, П.А. Прыбыткіна, В.М. Сідаровіча, М.І. Ткачовай, В.П. Чамезы, М.М. Чарняўскага, І.М. Язэпенкі) і матэрыялы, атрыманыя ў выніку пераасэнсавання раней апублікаваных іншакультурных комплексаў (у кантэксце традыцый КША яны разглядаліся ўпершыню). У агульную базу даных уключаліся таксама ўжо апублікаваныя матэрыялы КША.

2.3 Сістэматызацыя прыкмет культуры шарападобных амфар.

Ідэнтыфікацыя ў археалагічных культурах Беларусі прыкмет, генетычна звязаных з КША, ажыццяўляецца на падставе распрацаванай М. Шмыт сістэматызацыі рысаў КША ў лясной зоне Усходняй Еўропы. У гэту сістэматызацыю ўнесены дзве навацыі. Па-першае, дапоўнены спіс прыкмет, генетычна звязаных з КША і выяўленых ва ўсходнееўрапейскіх комплексах (ўпершыню адзначана прысутнасць у матэрыялах з тэрыторыі Беларусі такога тыповага для КША аздаблення, як гарызантальныя пасы шнура, якія перасякаюцца альбо перарываюцца вертыкальнымі шнуравымі адбіткамі). Па-другое, праведзена дадатковая сістэматызацыя арнаментаў, нанесеных адбіткамі лінейнага штампа. Матывы, у залежнасці ад ступені адлюстравання культурнай традыцыі, падзелены на 2 групы: 1) Матывы, якія з'яўляюцца паказчыкамі «амфарнай» традыцыі (гарызантальныя пасы вертыкальных адбіткаў штампа і зігзага); 2) Матывы, якія прысутнічаюць у КША, аднак не з'яўляюцца культуравызначальнымі (ромбы, утвораныя двума гарызантальнымі зігзагамі; гарызантальныя пасы гарызантальных адбіткаў штампа; вертыкальныя слупкі гарызантальных адбіткаў штампа; «звісаючыя» штампаваныя слупкі; косасеткавы арнамент, «дрэўца»). Аздабленне, аднесенае да групы I, у залежнасці ад ступені адпаведнасці традыцыям КША падзелена на дзве падгрупы: а) арнамент адпавядае стандартам КША; б) арнамент падвергнуты пэўнай мадыфікацыі. Выкарыстанне такой сістэматызацыі дазваляе прасачыць трансфармацыю традыцый КША ў мясцовых комплексах.

У матэрыялах археалагічных культур, якія існавалі на тэрыторыі Беларусі ў III – пачатку II тыс. да н.э., прыкметы КША прасочаны ў арнаментацыі керамікі (А – лінейны штамп; Б – трубчасты арнамент альбо адбіткі «птушынага п'яра»; В – фестоны; Г – гарызантальныя пасы шнура, якія перасякаюцца альбо перарываюцца вертыкальнымі шнуравымі адбіткамі); марфалогіі керамікі (Д – міскі, Е – вазы, Ж – гаршкі), крамянёвым інвентары (З, І – чатырохбаковыя шліфаваныя крамянёвыя сякеры і долаты адпаведна) і касцяной індустрыі (К – верацёнападобныя наканечнікі / вастрэй).

У главе 3 «Класічныя» матэрыялы культуры шарападобных амфар на тэрыторыі Беларусі» ажыццяўляецца аналіз помнікаў і рэчавых

матэрыялаў КША з тэрыторыі Беларусі, вызначаюцца накірункі міграцыі носьбітаў КША, удакладняецца адносная храналогія КША.

3.1 Помнікі культуры шарападобных амфар.

3.1.1 Пахаванні прадстаўлены могільнікам каля г.п. Краснасельскі і пахаваннем каля в. Малыя Ёдкавічы, а таксама помнікам, гіпатэтычна звязаным з КША (пахаванне Зыкава на Лагойшчыне). На Краснасельскім могільніку прасочваецца характэрны для КША абрад ахвярных жывёлапрынашэнняў (пахаванне №3 – рытуальнае пахаванне жывёл). У гэтым пахаванні вылучаны рысы, характэрныя для рытуальных аб'ектаў КША з іншых тэрыторый (канструкцыя пахавальнага збудавання, відавы і ўзроставы склад пахаваных жывёл, наяўнасць касцяных верацёнападобных наканечнікаў). Такія адметнасці аб'екта, як змяшчэнне ў магілу бурштыну і вохры, у асноўным арэале КША адзначаюцца выключна ў пахаваннях людзей.

3.1.2 Крэмнездабыўныя шахты і крэмнеапрацоўчыя майстэрні размяшчаліся ў сярэднім цячэнні р. Рось – на крэйдавых лінзах каля г.п. Краснасельскі і в. Карпаўцы (Ваўкавыскі раён). Выпрацоўкі прадстаўлены шахтамі-калодзежамі і шахтамі з нішамі (паводле прынятай у спецыяльнай літаратуры класіфікацыі В. Баркоўскага). Акрамя таго, у рэгіёне вядомы выпрацоўкі-траншэі. Традыцыям крэмнездабыўнай вытворчасці носьбітаў КША адпавядае эксплуатацыя шахтаў-калодзежаў і шахтаў з нішамі.

На падставе аналізу нарыхтовак рубячых прыладаў працы ўстаноўлена, што вырабы, характарыстыкі якіх адпавядаюць стандартам крамянёвай індустрыі КША, прысутнічаюць не толькі, як адзначалася К. Барскай, В.С. Абухоўскім, на крэйдавай лінзе № 1 каля г.п. Краснасельскі, але і на крэйдавай лінзе № 2 каля згаданага пасёлка і на крэйдавай лінзе № 4 «Калядзічы» каля в. Карпаўцы. Аналіз нарыхтовак з Карпаўцаў сведчыць, што асноўнай спецыялізацыяй майстэрняў з'яўлялася вытворчасць чатырохбаковых сякер і долатаў. У вытворчасці рубячых прыладаў вылучаны наступныя этапы: 1) Першапачатковая апрацоўка сыравіны і фарміраванне паўфабрыкатаў (форма артэфакта паўтарае абрысы сыравіны, адсутнічаюць аформленае папярочнае сячэнне і бакавыя грані); 2) Фарміраванне нарыхтовак (вырабаў, якія маюць сфарміраванае папярочнае сячэнне і бакавыя грані, аднак неапрацаваныя абушок і лязо); 3) Фарміраванне незакончаных вырабаў (нарыхтовак з апрацаванымі абушком і лязом). Вырабы характарызуюцца высокай ступенню стандартнасці на ўсіх этапах тэхналагічнага цыклу. Шліфаванне прыладаў на крэйдавай лінзе № 4 «Калядзічы», як і на іншых участках Краснасельскага крэмнездабыўнага цэнтра, адбывалася па-за межамі шахтаў і майстэрняў.

3.1.3 Асобныя знаходкі керамікі і крамянёвых вырабаў. Кераміка КША зафіксавана ў 2 пунктах: месцазнаходжанне ляпной керамікі каля в. Ліхачы (Гродзенскі раён), помнік усвяцкай і паўночнабеларускай культур

Асавец-2 (Бешанковіцкі раён). Асобныя знаходкі крамянёвых вырабаў сканцэнтраваны на тэрыторыі ад правабярэжжа Прыпяці на поўдні да вярхоўяў Віліі і Берзіны на поўначы і сярэдняга Пасожжа на ўсходзе.

3.2 Сістэматызацыя і класіфікацыя рэчавых матэрыялаў.

3.2.1 Кераміка КША з тэрыторыі Беларусі аднесена, у адпаведнасці з класіфікацыяй М. Шмыт, да трох марфалагічных груп: 1) Вазы (арнаментаваная пасудзіна з Малых Ёдкавіч); 2) Гаршкі (пахаванне жывёл Краснасельскага могільніка); 3) Амфары (пахаванне № 1 Краснасельскага могільніка, пахаванне ў Малых Ёдкавічах, помнікі Асавец-2 і Ліхачы). Для аздаблення керамікі КША выкарыстоўваліся такія арнаментальныя элементы, як лінейны штамп, ямкавыя, шнуравыя, пазногцевыя і пальцавыя адбіткі. Аздабленне нанесена на верхнюю частку пасудзіны. Два гаршкі з пахавання № 3 Краснасельскага могільніка, амфары з пахавання каля в. Малыя Ёдкавічы і месцазнаходжання Ліхачы не арнаментаваныя. У якасці адтлушчальніка, як правіла, выкарыстоўвалася рознаярністая жарства. У цеста амфары з помніка Асавец-2 дададзены пясок і буйназарністыя мінеральныя дамешкі. Характэрная рыса керамікі з Панямоння і Падзвіння – штрыхаванне паверхні. Гладкасценнымі з’яўляюцца дзве амфары: з Малых Ёдкавіч і з пахавання № 1 Краснасельскага могільніка.

3.2.2 Крамянёвыя артэфакты, у залежнасці аб спосабу атрымання нарыхтоўкі, падзелены на 2 групы, назвы якіх адпавядаюць тэрміналогіі, што выкарыстоўваецца ў спецыяльнай літаратуры: 1) макралітычныя і 2) немакралітычныя вырабы. У першую групу ўключаны сякеры, долаты, іх нарыхтоўкі і фрагменты, у другую – усе іншыя катэгорыі артэфактаў.

Сякеры і долаты, тэхналагічныя і стылістычныя характарыстыкі якіх адпавядаюць стандартам крамянёвай індустрыі КША, выяўлены ў 4 кантэкстах: пахаванні КША (1 адз.), выпадковыя знаходкі (зафіксавана 90 пунктаў, з іх 26 без дакладнай лакалізацыі); шматкультурныя паселішчы (7 адз.), іншакультурныя пахаванні (5 адз.). На падставе аналізу морфаметрычных асаблівасцяў вырабаў вылучана 3 групы сякер і 2 групы долатаў. Сякеры падзелены на: I) Параўнальна тонкія сякеры. Максімальная таўшчыня – у абушковай, зрэдку цэнтральнай частках вырабаў. Бакавыя грані прамыя; II) Параўнальна масіўныя сякеры. Максімальная таўшчыня вырабаў – у цэнтральнай, радзей абушковай частках. Бакавыя грані прамыя, зрэдку злёгка выгнутыя; III) Масіўныя, амаль квадратныя ў папярочным сячэнні вырабы, якія па сваіх абрысах нагадваюць долаты. Долаты прадстаўлены наступнымі групамі: 1) Долаты са злёгка выпуклымі бакавымі гранямі. Максімальная шырыня вырабаў адзначаецца ў цэнтральнай частцы; 2) Долаты з раўнамерна пашыранымі бакавымі гранямі. Максімальная шырыня вырабаў супадае з шырынёй ляза. Месцазнаходжанні сякер, аднесены да груп I і II, а таксама долатаў абедзвюх груп сканцэнтраваны на тэрыторыі ад правабярэжжа Прыпяці

на поўдні да вярхоўяў Віліі і Беразіны на поўначы і сярэдняга Пасожжа на ўсходзе. Сякеры групы III адзначаюцца толькі на Заходнім Палессі.

У Краснасельскім пахаванні № 3 (рытуальным пахаванні жывёл) знаходзілася сякера, прыкметы якой (лінзападобнае папярочнае сячэнне, нерэгулярныя абрысы, адсутнасць шліфоўкі, невялікія памеры – 62×32×18 мм) цалкам адрозніваюцца ад стандартаў крамянёвай індустрыі КША.

Немакралітычныя артэфекты паходзяць з пахаванняў №№ 2 і 3 Краснасельскага могільніка. Артэфекты прадстаўлены прадуктамі расшчаплення крэменю (3 адшчэпы і іх фрагменты, мікрапласцінка, медыяльная частка пласціны, рабрысты скол, 3 лускі) і вырабамі з другаснай апрацоўкай (геаметрычны мікраліт (трапецыя), 3 рэтушаваныя адшчэпы, праксімальная частка пласціны з рэтушшу).

3.2.3 Касцяныя вырабы прадстаўлены верацёнападобнымі наканечнікамі (рытуальнае пахаванне жывёл Краснасельскага могільніка) і долатам (Малыя Ёдкавічы).

3.3 Культурна-таксанамічная інтэрпрэтацыя. Праблема сувязяў панямонскай групоўкі КША з насельніцтвам тэрытарыяльных груп культуры закраналася М.М. Чарняўскім, І.К. Свешнікавым, М. Шмыт. Высновы даследчыкаў не ў дастатковай ступені абапіраліся на параўнанне асноўных элементаў пахавальных комплексаў Панямоння з пахаваннямі цэнтральнай і ўсходняй груп КША, у сувязі з чым патрабавалі карэкціроўкі.

У выніку праведзенага даследавання вызначана, што ў матэрыялах КША з Панямоння дамінуюць рысы, характэрныя для цэнтральнай групы вывучаемай культуры, а таксама прысутнічаюць прыкметы валынскай падгрупы ўсходняй групы (найбольш выразныя – выкарыстанне ў пахавальным абрадзе вохры). Атрыманыя высновы пацвярджаюць меркаванне М.М. Чарняўскага і М. Шмыт аб з'яўленні на Панямонні прадстаўнікоў цэнтральнай групы КША. Аднак параўнальна-тыпалагічны аналіз інвентару паказаў, што зыходным цэнтрам міграцыі носьбітаў КША ў гэты рэгіён з'яўлялася тэрыторыя не мазавецка-падляскай падгрупы, як сцвярджалі даследчыкі, а малапольскай і ўсходнелюблінскай падгруп (Люблінскае ўзвышша). Прыток прыкмет, характэрных для ўсходняй групы КША, ажыццяўляўся ў выніку апасродкаванага ўздзеяння – праз пасрэдніцтва згаданых груповак. Амфара, знойдзеная на Беларускай Падзвінні, па сваіх марфалагічных і арнаментальных прыкметах (спрошчанае аздабленне) збліжаецца з керамікай мазурска-вармінскай падгрупы КША, з «сінкрэтычнай» керамікай КША з узбярэжжа Балтыйскага мора. Такім чынам, найбольш верагодным ачагом распаўсюджвання КША на поўначы Беларусі з'яўлялася Паўднёва-Усходняя Прыбалтыка.

У матэрыялах Краснасельскага могільніка прысутнічаюць рысы, не характэрныя для КША. Крамянёвая сякера з пахавання № 3 па сваіх прыкметах набліжаецца да вырабаў нёманскай культуры. Каменная свідраваная сякера, выкрутка ад якой знойдзена ў пахаванні № 2 – тыповы складнік інвентару культуры шнуравой керамікі. Наяўны стан даных дазваляе прапанаваць два тлумачэнні прысутнасці згаданых артэфактаў у пахаваннях КША: 1) носьбіты КША падтрымлівалі кантакты з прадстаўнікамі мясцовых культур; 2) вырабы трапілі ў запаўненне пахаванняў выпадкова.

3.4 Храналогія. На падставе параўнальна-тыпалагічнага аналізу «класічных» матэрыялаў КША з Панямоння ўстаноўлена, што пахаванні № 1 і № 2 Краснасельскага могільніка, у адпаведнасці з найбольш дэталёва распрацаванай рэгіянальнай перыядызацыяй КША на Куявах, змяшчаюцца ў фазах Ів–ІІа (3250/3100 – 2400/2150 гг. да н.э.). Усе пахаванні могільніка з’явіліся параўнальна адначасова. Час здзяйснення пахавання ў Малых Ёдкавічах – 2900/2700–2400/2150 гг. да н.э. (фаза ІІа). Менавіта ў гэты перыяд амфара КША апынулася і на Беларускам Падзвінні. Атрыманыя высновы не супярэчаць вядомай радыевугляроднай даце пахавання № 3 Краснасельскага могільніка і існуючым уяўленням аб часе пранікнення носьбітаў КША на тэрыторыю Беларусі (каля 2600 гг. да н.э.).

Глава 4 «Сінкрэтычныя» матэрыялы культуры шарападобных амфар на тэрыторыі Беларусі» прысвечана ідэнтыфікацыі і інтэрпрэтацыі прыкмет КША ў культурах ІІІ – пачатку ІІ тыс. да н.э. Аналіз абапіраўся на наступныя прынцыпы: 1) Прысутнасць у комплексах пэўнай культуры прыкмет, якія маюць «амфарныя» генетычныя вытокі, сведчыць аб сувязі дадзенага культурнага ўтварэння з КША; 2) Вызначэнне тыпу гэтай сувязі павінна ажыццяўляцца з улікам прасторавага і часовага аспектаў распаўсюджвання КША; 3) Неабходна ўлічваць і верагоднасць існавання альтэрнатыўных крыніц паходжання вылучаных прыкмет.

4.1 Прыкметы культуры шарападобных амфар у культурах «ляснога» неаліту.

4.1.1 Нёманская культура. Праблема ўзаемадзеяння КША і нёманскай культуры на Панямонні закраналася М.М. Чарняўскім, М. Шмыт, М.М. Крывальцэвічам, В.Л. Лакізам. У выніку праведзенага даследавання павялічана база матэрыялаў нёманскай культуры Панямоння з «амфарнымі» рысамі, а таксама зафіксаваны прыкметы КША ў матэрыялах нёманскай культуры на Заходнім Палессі (напрыклад, на помніках Камень-2, Камень-6, Моталь-1, Чухава). У абодвух рэгіёнах выкарыстоўваўся лінейны штамп (група А1б; а таксама група А2 – «звісаючыя» слупкі). На Панямонні прысутнічае і трубчасты арнамент (прыкмета Б). Як правіла, «амфарныя» арнаментальныя матывы спалучаліся з тыповым «лясным» неалітычным аздабленнем.

Прысутнасць у позненеалітычных матэрыялах нёманскай культуры згаданых рысаў мае тры тлумачэнні: альтэрнатыўнае паходжанне аздаблення (далейшае развіццё традыцый культуры лейкападобных кубкаў, некаторыя прыкметы якой былі ідэнтычныя «амфарным»); прамыя кантакты з носьбітамі КША (у Краснасельскім мікрарэгіёне); адаптацыя рысаў КША праз пасрэдніцтва носьбітаў «шнуравых» традыцый.

4.1.2 Усходнепалескі варыянт днепра-данецкай культуры. Уздзеянне КША на гэту культуру было ўпершыню адзначана У.Ф. Ісаенкам. Прыкмета, якая разглядалася даследчыкам у якасці культуравызначальнай («каўнерык»), сёння да паказчыкаў «амфарнай» традыцыі не адносіцца. М.М. Крывальцэвіч вылучыў такія рысы КША, як арнамент, нанесены адбіткамі лінейнага штампа, і касцяны верацёнападобны наканечнік (прыкметы А, К адпаведна – Азярное-2Б). Праведзенае даследаванне дазволіла зарэгістраваць іншыя выпадкі выкарыстання лінейнага штампа (група А1а – напрыклад, Мяцвячы, Поблін-6; група А1б – Азярное-1), а таксама трубчастага аздаблення (прыкмета Б – Юравічы-3). Арнаментацыя з «амфарнымі» рысамі часта наносілася паводле мясцовай традыцыі – на ўсю вонкавую паверхню пасудзіны.

Вызначаны наступныя патэнцыяльныя механізмы распаўсюджвання згаданых прыкмет у асяроддзі днепра-данецкай культуры ў III тыс. да н.э.: наследаванне разам з іншымі культурнымі традыцыямі папярэдняга этапа культуры (лінейны штамп, трубчастае аздабленне з'явіліся ў днепра-данецкай культуры ў сярэдненеалітычны час, што магло быць звязана з уздзеяннем сярэднестогаўскай культуры, культуры лейкападобных кубкаў); успрыняцце новых, «амфарных», культурных традыцый. Адаптацыя прыкмет КША адбывалася ў выніку апасродкаванага ўздзеяння (праз пасрэдніцтва нёманскай культуры, прыпяцкага варыянта сярэднедняпроўскай культуры).

4.1.3 Неалітычныя помнікі Верхняга Падняпроўя. На падабенства арнаментаў керамікі мясцовай «лясной» неалітычнай культуры, КША і сярэднедняпроўскай культуры звяртаў увагу І.І. Арцёменка. У якасці тоесных рысаў ён разглядаў аздабленне ў выглядзе груп грабеньчатых адбіткаў, размешчаных у шахматным парадку. Арнамент гэтага тыпу, згодна з сучаснымі ўяўленнямі, прыкметай «амфарнага» паходжання не з'яўляецца.

Да рысаў КША аднесены лінейны штамп (прыкмета А1а – Лучын-Барок Сямінаўскі) і трубчастае аздабленне (прыкмета Б – Курган, Ліпаў Брод). Адаптацыя згаданых прыкмет магла адбывацца ў выніку як прамых, так і апасродкаваных культурных кантактаў (праз пасрэдніцтва днепра-данецкай культуры, сярэднедняпроўскай культуры). Выяўлена і альтэрнатыўная крыніца паходжання трубчастага аздаблення – волга-окскае міжрэчча.

4.1.4 Усвяцкая культура. А.М. Мікляеў, М. Шмыт адзначалі ўздзеянне КША на ўсвяцкую культуру ў дзвінска-ловацкім міжрэччы. У выніку

праведзенага даследавання прыкметы КША былі вылучаны і на помніках усвяцкай культуры на Беларускім Падзвінні. Рысам КША адпавядаюць наступныя прыкметы керамікі: лінейны штамп (нанесены з мадыфікацыямі – прыкмета А1б – Асавец-2, Крывіна-1, Скема-1), матыў у выглядзе зігзага, трубчасты арнамент (прыкмета Б – Асавец-2, Крывіна-2). Такое аздабленне часта наносілася на зрэз венчыка, што характэрна менавіта для ўсвяцкай традыцыі.

З’яўленне ва ўсвяцкай культуры арнаменту ў выглядзе зігзага (як правіла, нанесенага грабеньчатым штампам, насечкамі) звязана з уплывамі іншых культур (ранненарвенскай, грабеньчата-ямкавай керамікі). У III тыс. да н.э. пэўная роля ў распаўсюджанні лінейнага штампа і трубчастага аздаблення належала КША. Насельніцтва ўсвяцкай культуры ўспрымала «амфарныя» рысы ў выніку як прамога, так і – на Нарачанскіх азёрах – апасродкаванага ўздзеяння (праз пасрэдняцтва носьбітаў «шнуравых» традыцый).

4.2 Прыкметы культуры шарападобных амфар у комплексах кола культуры шнуравой керамікі.

4.2.1 Сярэднедняпроўская культура. Праблема ўзаемадзейненняў КША і сярэднедняпроўскай культуры на Верхнім Падняпроўі і Прыпяцкім Палессі закраналася І.І. Арцёменкам, М.М. Крывальцэвічам, М. Шмыт. У выніку праведзенага даследавання была істотна павялічана база матэрыялаў сярэднедняпроўскай культуры з рысамі КША.

На Верхнім Падняпроўі найбольш распаўсюджаная прыкмета КША – адбіткі лінейнага штампа, нанесеныя вертыкальна і ў выглядзе зігзага (групы А1а, А1б). Сярод матываў групы А2 дамінуюць ромбы, утвораныя гарызантальнымі пасамі зігзагаў, вертыкальныя слупкі гарызантальных адбіткаў штампа, «звісаючыя» штампаваныя слупкі. Радзей сустракаецца трубчастае аздабленне (прыкмета Б – Лучын-Завалле, Струмень-6, Камарын-2, Чачураўка), гарызантальныя пасы шнура, якія перасякаюцца вертыкальнымі шнуравымі адбіткамі (прыкмета Г – пахаванне 15 могільніка Страліца). Вылучаны тры варыянты выкарыстання «амфарных» матываў: 1) яны выкарыстоўваліся самастойна і размяшчаліся толькі паводле традыцый КША альбо ў адпаведнасці з іншымі стандартамі (ніжэй максімальнага дыяметра пасудзіны, у прыдоннай частцы); 2) «амфарныя» матывы спалучаліся з аздабленнем, тыповым для сярэднедняпроўскай культуры; 3) зафіксавана кераміка сярэднедняпроўскай культуры з аздабленнем «амфарнага» тыпу і арнаментаваным зрэзам венчыка. Апошняя рыса характэрна для мясцовай «лясной» неалітычнай традыцыі. Акрамя таго, рысы КША прасочваюцца ў марфалогіі керамікі (прыкметы Д–Ж) і крамянёвым інвентары (прыкмета З).

Адаптацыя носьбітамі сярэднедняпроўскай культуры «амфарных» прыкмет адбывалася ў выніку прамых культурных кантактаў. Прасочаны тры

альтэрнатыўныя шляхі міграцыі носьбітаў КША на Верхняе Падняпроўе: 1) з тэрыторыі валынскай падгрупы па Дняпру; 2) з Сярэдняга Панямоння; 3) з Падзвіння. Акрамя таго, прыток прыкмет, генетычна звязаных з КША, ажыццяўляўся і праз пасрэдніцтва культур, якія ўжо ўспрынялі некаторыя «амфарныя» рысы. Асноўным ачагом такога сінкрэтычнага культурнага стылю з'яўлялася Цыркумбалтыйскае культурнае кола (прыморская (жуцаўская) культура). Да ліку патэнцыяльных пасрэднікаў у пераносе «амфарных» рысаў аднесены таксама Прыкарпацкае кола культуры шнуравой керамікі, культуры стэпаў і лесастэпаў.

На Прыпяцкім Палессі прыкметы КША выступаюць у арнаманце (прыкметы А–В), марфалогіі керамікі (прыкметы Д, Е), крамянёвым інвентары (прыкметы З, І). Дамінуючая «амфарная» рыса – гарызантальныя пасы альбо зоны вертыкальных адбіткаў лінейнага штампа, зігзаг (як правіла, нанесеныя з пэўнымі мадыфікацыямі – група А1б). У адзінкавых выпадках зарэгістраваны матывы групы А2 («звісаючыя» штампаваныя слупкі; ромбы, утвораныя гарызантальнымі пасамі зігзагаў; косасеткавае аздабленне). Зрэдку сустракаюцца трубчастае аздабленне і фестоны (прыкметы Б, В адпаведна – Загорыны-1, Азярное-1). «Амфарныя» матывы, як правіла, спалучаліся з не характэрнымі для КША тыпамі арнаманце, аздабленне часта пакрывала ўсю вонкавую паверхню пасудзіны. Патэнцыяльнымі крыніцамі паступлення прыкмет КША ў асяроддзе прыпяцкага варыянта сярэднедняпроўскай культуры з'яўляліся традыцыі сярэднедняпроўскай культуры Верхняга Падняпроўя, панямонскіх помнікаў кола культуры шнуравой керамікі, заходнепалескіх помнікаў кола культуры шнуравой керамікі, стжыжоўскай культуры, а таксама ўсходнепалескага варыянта днепра-данецкай культуры.

4.2.2 Помнікі кола культуры шнуравой керамікі на Панямонні.

Прысутнасць у рэгіёне керамікі, якая спалучае рысы КША і культуры шнуравой керамікі, адзначалася У.Ф. Ісаенкам, М.М. Крывальцэвічам, В.Л. Лакізам. У выніку праведзенага даследавання згаданае сцверджанне было канкрэтызавана і дапоўнена. У мясцовых комплексах кола культуры шнуравой керамікі прыкметы КША зафіксаваны ў арнаманце керамікі. Найбольш распаўсюджанае «амфарнае» аздабленне – матывы, нанесеныя лінейным штампам (група А1а, А1б; сярод матываў групы А2 дамінуюць «звісаючыя» штампаваныя слупкі). Радзей сустракаецца трубчастае аздабленне (прыкмета Б – Падгорная-4, Русакова-2), фестоны (прыкмета В – Ніз-2 (Янава-2), Русакова-2); гарызантальныя пасы шнура, якія перасякаюцца вертыкальнымі шнуравымі адбіткамі (прыкмета Г – Русакова-2). «Амфарныя» арнаментальныя матывы выкарыстоўваліся самастойна альбо ўключаліся ў складаныя кампазіцыі, у якія ўваходзілі і матывы «шнуравой» традыцыі. Частка такой сінкрэтычнай керамікі мае арнамантаваны зрэз венчыка, што характэрна для нёманскай культуры.

У якасці помніка з сінкрэтычнымі рысамі разглядаецца пахаванне на паселішчы Ніз-2 (Янава-2). Асаблівасці канструкцыі пахавальнай камеры (магільная яма без каменных збудаванняў), пахавальнага абраду (крэмацыя, змяшчэнне ў пахаванне крамянёвай чатырохбаковай шліфаванай сякеры), тэхналогія і арнаментцыя пахавальнай пасудзіны (дамешкі жарствы; лінейны штамп, нанесены вертыкальна і ў выглядзе зігзага) вядомы і ў КША, і ў мясцовых комплексах кола культуры шнуравой керамікі. Марфалагічная адметнасць керамікі (выразны перагін тулава) мае адпаведнікі ў матэрыялах нёманскай культуры.

«Амфарныя» традыцыі былі прынесены на тэрыторыю Панямоння носьбітамі КША, могільнікі якіх выяўлены ў Паросі і басейне р. Свіслач. Акрамя таго, прыток рысаў КША адбываўся і ў выніку апасродкаванага ўздзеяння. Патэнцыяльнымі пасрэдкамі ў распаўсюджанні «амфарных» прыкмет з'яўляліся традыцыі прыморскай (жуцаўскай) культуры, сярэдняпроўскай культуры, заходнепалескіх помнікаў кола культуры шнуравой керамікі, нёманскай культуры.

4.2.3 Помнікі кола культуры шнуравой керамікі на Заходнім Палессі.

М.М. Крывальцэвіч адзначаў прысутнасць на Заходнім Палессі керамікі са спалучэннем прыкмет КША і культуры шнуравой керамікі. Праведзенае даследаванне дазволіла істотна павялічыць базу «сінкрэтычных» матэрыялаў КША ў рэгіёне. У кантэксце мясцовых помнікаў кола культуры шнуравой керамікі рысы КША выступаюць у арнаментцыі керамікі і крамянёвым інвентары. Арнаментальныя прыкметы «амфарнага» паходжання прадстаўлены матывамі, нанесенымі лінейным штампам (групы А1а і А1б, сярод матываў групы А2 дамінуюць «звісаючыя» штампаваныя слупкі і косасеткавы арнамент), трубчастым аздабленнем (прыкмета Б – Гнеўчыцы). Сякеры і долаты з рысамі КША (прыкметы З, І) зафіксаваны на паселішчах Камень-2 і Моталь-1.

У заходнепалескія комплексы кола культуры шнуравой керамікі прыкметы КША траплялі ў выглядзе аднаго з кампанентаў іншакультурных традыцый – сярэдняпроўскай культуры і Цыркумбалтыйскага культурнага кола, помнікаў кола культуры шнуравой керамікі на Панямонні, заходнепалескага варыянта нёманскай культуры.

4.2.4 Паўночнабеларуская культура. Верагоднасць уздзеяння КША на згаданую культуру адзначалася М.М. Крывальцэвічам і М.М. Чарняўскім. У выніку праведзенага даследавання ў матэрыялах паўночнабеларускай культуры на Беларускім Падзвінні былі вылучаны наступныя рысы, тоесныя «амфарным»: зігзаг, гарызантальныя пасы вертыкальных адбіткаў лінейнага штампа (ва ўсіх выпадках мадыфікавання – група А1б), матывы групы А2 (ромбы, утвораныя пасамі зігзага, косасеткавыя шэрагі, «дрэўца»), у адзінкавых выпадках – трубчастае аздабленне і фестоны (прыкметы Б, В – Асавец-2).

Адназначная культурная інтэрпрэтацыя згаданых элементаў не з'яўляецца магчымай. Па-першае, прасочваюцца не звязаныя з КША вытокі арнаментаты (перадача праз пасрэдніцтва ўсвяцкай культуры спадчыны ранненарвенскай культуры, культуры грабенчата-ямкавай керамікі; праз пасрэдніцтва «ляснога» неаліту Верхняга Падняпроўя – традыцый волга-окскага міжрэчча; уплывы традыцый помнікаў Лубанскай раўніны). Па-другое, прысутнасць у паўночнабеларускай культуры рысаў тых культур, якія ўжо знаходзіліся пад непасрэдным уздзеяннем КША, дазваляе разглядаць гэта аздабленне і ў кантэксце «амфарных» традыцый. Прыкметы КША траплялі ў паўночнабеларускую культуру ў выніку апасродкаваных кантактаў. Найбольш верагоднымі патэнцыяльнымі ачагамі распаўсюджання «амфарных» рысаў з'яўляліся Цыркумбалтыйскае культурнае кола і сярэднедняпроўская культура.

Глава 5 «Месца культуры шарападобных амфар у сістэме культурных перамен III – пачатку II тыс. да н.э. на тэрыторыі Беларусі» прысвечана аналізу ролі КША ў развіцці мясцовых супольнасцяў.

Анклаў на Панямонні сведчыць аб непасрэдным прыходзе носьбітаў КША на тэрыторыю Беларусі. Верагодна, некаторыя групы насельніцтва былі зацікаўлены ў распрацоўцы радовішчаў крэйдавага крэменю ў Сярэднім Пароссі. Наяўнасць могільніка КША на Верхнім Падняпроўі (Турыншчына) паказвае на пранікненне носьбітаў вывучаемай культуры і ў гэты рэгіён. Распаўсюджанне КША на Падзвінні адбывалася ў выніку з'яўлення нешматлікіх прадстаўнікоў культуры альбо пранікнення асобных вырабаў у выглядзе «імпартаў». Прысутнасць прыкмет КША ў культурах «ляснога» неаліту і мясцовых комплексах кола культуры шнуравой керамікі сведчыць аб адаптацыі мясцовым насельніцтвам «амфарных» традыцый. Запазычанне ішло ў выніку як прамых, так і апасродкаваных кантактаў (напрыклад, праз пасрэдніцтва іншых культур, якія ўжо ўспрынялі пэўныя «амфарныя» рысы).

Найбольш выразныя ўплывы КША прасочваюцца ў арнаментаты керамікі. Як правіла, «амфарныя» прыкметы падвяргаліся тэхналагічнай ці стылістычнай мадыфікацыі. Даныя, якія могуць адназначна сведчыць аб уздзеянні КША на гаспадарку насельніцтва Беларусі, адсутнічаюць.

У культурах «ляснога» неаліту, у параўнанні з мясцовымі комплексамі кола культуры шнуравой керамікі, «амфарны» кампанент займаў нязначнае месца. Гэта праяўляецца ў невялікай колькасці выпадкаў выкарыстання элементаў КША і ў абмежаваным наборы «амфарных» прыкмет. Найменш выразная прысутнасць рысаў КША адзначаецца на неалітычных помніках Верхняга Падняпроўя. Найбольш актыўнае запазычанне традыцый КША адбывалася ў асяроддзі нёманскай культуры, што тлумачыцца не толькі прысутнасцю носьбітаў КША на Панямонні, але і схільнасцю нёманскай культуры да адаптацыі іншакультурных праяў.

Значна больш істотнае ўздзеянне КША прасочваецца ў комплексах, якія ўзніклі з удзелам традыцый культуры шнуравой керамікі. Найбольш выразна прыкметы КША прадстаўлены ў рэгіёнах, асвоеных мігрантамі – на помніках кола культуры шнуравой керамікі на Панямонні і ў сярэдняпраўскай культуры на Верхнім Падняпроўі. На Беларускае Падзвінне і Палессе рысы КША пранікалі толькі ў выглядзе кампанента іншакультурных традыцый. На заходнепалескіх помніках кола культуры шнуравой керамікі і ў прыпяцкім варыянце сярэдняпраўскай культуры прысутнічаюць параўнальна шматлікія «амфарныя» прыкметы. На Падзвінні традыцыям КША належала абмежаванае месца. Паўночнабеларуская культура з’яўлялася кансерватыўнай па ўспрыняццю рысаў КША.

З’яўленне і распаўсюджанне «амфарных» традыцый на тэрыторыі Беларусі мела месца ў другой чвэрці III – першай чвэрці II тыс. да н.э. Вызначэнне дынамікі трансфармацыі рысаў КША ў лакальным культурным асяроддзі ўскладняецца недастатковай ступенню распрацаванасці храналогіі і перыядызацыі мясцовых комплексаў. Адзін з элементаў «амфарнага» паходжання – адбіткі «птушынага пяра» – вылучаны ў матэрыялах тшцінецкага культурнага кола на Беларускай Палесі (Бухліцкі Хутар, Гнеўчыцы, Камень-2, Камень-6). Такім чынам, на тэрыторыі паўднёвай Беларусі асобныя рысы, генетычна звязаныя з КША, працягвалі сваё існаванне і пасля 1700 г. да н.э.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыйнага даследавання

1) Распаўсюджанне на тэрыторыі Беларусі КША і яе традыцый фіксуецца па наяўнасці помнікаў, адзінкавых артэфактаў, а таксама асобных прыкмет у матэрыялах мясцовых культур. Пахавальныя помнікі на Панямонні ўказваюць на непасрэдную прысутнасць носьбітаў вывучаемай культуры на Беларусі. У якасці адзінкавых артэфактаў разглядаюцца асобныя знаходкі керамікі КША, а таксама крамянёвыя вырабы, характарыстыкі якіх адпавядаюць «амфарным» стандартам. Кераміка КША зафіксавана на Панямонні (Ліхачы) і на Беларускай Падзвінні (Асавец-2). Месцазнаходжанні крамянёвых сякер і долатаў, характэрных для КША, адзначаны на тэрыторыі ад правабярэжжа Прыпяці на поўдні да вярхоўяў Віліі і Беразіны на поўначы і сярэдняга Пасожжа на ўсходзе. Адзінкавыя артэфакты адлюстроўваюць магчымасць як непасрэднага прыходу мігрантаў, так і распаўсюджання асобных вырабаў у выглядзе «імпартаў». Прысутнасць «амфарных» рысаў у матэрыялах іншых культур сведчыць аб успрыманні традыцый КША мясцовым насельніцтвам. Прыкметы КША выяўлены ва ўсіх культурах «ляснога» неаліту і мясцовых комплексах кола культуры шнуравой керамікі [1; 5; 6; 9].

2) У выніку праведзенага даследавання канкрэтызавана сцверджанне даследчыкаў аб удзеле носьбітаў КША ў эксплуатацыі шахтаў і майстэрняў Краснасельскага крэмназдабыўнага цэнтра. На падставе аналізу нарыхтовак рубячых прыладаў працы ўстаноўлена, што вырабы, характарыстыкі якіх адпавядаюць стандартам крамянёвай індустрыі КША, паходзяць не толькі, як ужо адзначалася ў літаратуры, з шахтаў і майстэрняў на крэйдавай лінзе № 1 каля г.п. Краснасельскі, а таксама з аб'ектаў на крэйдавай лінзе № 2 каля згаданага населенага пункта і крэйдавай лінзе № 4 «Калядзічы» каля в. Карпаўцы. Асноўнай спецыялізацыяй карпаўскіх майстэрняў з'яўлялася вытворчасць чатырохбаковых сякер і долатаў. Вырабы характарызуюцца высокай ступенню стандартнасці на ўсіх этапах тэхналагічнага цыклу. У шахтах і майстэрнях ажыццяўляліся першапачатковая апрацоўка здабытага крэменю, выраб паўфабрыкатаў і нарыхтовак. Шліфаванне прыладаў на крэйдавай лінзе № 4, як і на іншых участках Краснасельскага крэмназдабыўнага цэнтра, адбывалася па-за межамі шахтаў і майстэрняў.

Крамянёвыя сякеры і долаты з прыкметамі КША зафіксаваны ў пахаванні вывучаемай культуры; у пахаванні з сінкрэтычнымі рысамі на Панямонні, у пахаваннях сярэдняпроўскай культуры на Верхнім Падняпроўі; на шматкультурных паселішчах – у кантэксце комплексаў кола культуры шнуравой керамікі на Заходнім Палессі і прыпяцкага варыянта сярэдняпроўскай культуры; у выглядзе выпадковых знаходак [1; 4; 6; 8; 9].

3) З'яўленне «амфарных» традыцый на Панямонні і Верхнім Падняпроўі адбывалася ў выніку міграцыі носьбітаў КША. Знаходка амфары КША на Беларускай Падзвінні дапускае больш шырокі спектр інтэрпрэтацый: прыход нешматлікіх прадстаўнікоў вывучаемай культуры; распаўсюджанне асобных вырабаў у выглядзе «імпартаў». Акрамя таго, прыток традыцый КША ажыццяўляўся праз пасрэдніцтва іншых культур, якія ўжо падвергліся «амфарнаму» ўздзеянню. Прыкметы КША траплялі на тэрыторыю Беларусі ў якасці аднаго з кампанентаў прышлых культурных традыцый. Асноўнай крыніцай «амфарных» рысаў было Цыркумбалтыйскае культурнае кола, найперш прыморская (жуцаўская) культура. Патэнцыяльнымі пасрэднікамі ў перадачы прыкмет КША з'яўляліся таксама традыцыі прыкарпацкага культурнага кола і стэпавых і лесастэпавых культур. Распаўсюджанню «амфарных» рысаў у розных рэгіёнах Беларусі садзейнічалі і працэсы ўзаемадзеяння мясцовых культур «ляснога» неаліту і кола культуры шнуравой керамікі, якія ўжо знаходзіліся пад уплывам КША [1; 5; 9].

4) Вызначана, што ў пахавальных комплексах КША на Беларускай Панямонні дамінуюць прыкметы цэнтральнай групы культуры. Найбольшыя сувязі прасочваюцца з малапольскай і ўсходнелюблінскай падгрупамі. Атрыманыя высновы даюць падставу сцвярджаць, што зыходным цэнтрам

міграцыі носьбітаў вывучаемай культуры на Панямонне з'яўлялася Люблінскае ўзвышша. Акрамя таго, у матэрыялах Краснасельскага могільніка вылучаны прыкметы, характэрныя для ўсходняй групы КША. Іх з'яўленне на Панямонні тлумачыцца апасродкаваным уздзеяннем – праз пасрэдніцтва згаданых групавак. Найбольш верагодным ачагом распаўсюджання КША на поўначы Беларусі з'яўлялася Паўднёва-Усходняя Прыбалтыка. Зыходны рэгіён міграцыі носьбітаў КША на Верхняе Падняпроўе застаецца не вызначаным. Пранікненне прадстаўнікоў КША ў рэгіён магло адбывацца з тэрыторыі Панямоння, Падзвіння альбо Валыні [1; 5; 9].

5) У культурных працэсах, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі ў III – пачатку II тыс. да н.э., КША належала істотная, але не дамінуючая роля. У матэрыялах мясцовых неалітычных культур прысутнічаюць нешматлікія арнаментальныя элементы «амфарнага» паходжання. Параўнальна актыўная адаптацыя традыцый КША адбывалася ў асяроддзі нёманскай культуры. Найменш схільнай да ўспрымання рысаў КША з'яўлялася неалітычная культура Верхняга Падняпроўя.

Больш істотнае значэнне належала «амфарнаму» кампаненту ў кантэксце мясцовых комплексаў кола культуры шнуравой керамікі. Асабліва выразна рысы КША прадстаўлены ў рэгіёнах, якія былі асвоены мігрантамі – на Панямонні і Верхнім Падняпроўі. На помніках кола культуры шнуравой керамікі на Панямонні «амфарныя» ўплывы прасочваюцца ў арнаменце керамікі, а таксама ў крамянёвым інвентары. Сінкрэтычныя матэрыялы, якія спалучаюць «шнуравыя» і «амфарныя» прыкметы, а таксама рысы КША, культуры шнуравой керамікі і нёманскай культуры, зафіксаваны ў пасяленцкім і пахавальным кантэксце. У сярэдняпроўскай культуры на Верхнім Падняпроўі элементы, генетычна звязаныя з КША, выступаюць у арнаменце і марфалогіі керамікі, крамянёвым інвентары. «Амфарныя» прыкметы таксама прысутнічаюць у матэрыялах пахаванняў і паселішчаў. Найбольш кансерватыўнай па ўспрыняццю рысаў КША з'яўлялася паўночнабеларуская культура. Прыкметы КША, ва ўсіх выпадках мадыфікаваныя, вылучаны выключна ў арнаменце керамікі [2; 5; 9].

Рэкамендыцыі па практычным выкарыстанні вынікаў даследавання

Вынікі дысертацыйнага даследавання могуць знайсці практычнае прымяненне пры напісанні абагульняючых работ па археалогіі, старажытнай гісторыі Беларусі і Усходняй Еўропы. Атрыманыя высновы могуць выкарыстоўвацца пры распрацоўцы спецкурсаў для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў гістарычнага профілю, а таксама пры ажыццяўленні культурна-асветніцкай дзейнасці па папулярызацыі археалогіі і першабытнай гісторыі Беларусі.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ СУІСКАЛЬНІКА ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў навуковых рэцэнзаваных часопісах і зборніках

1. Зуева, А.У. Паўночна-ўсходнія могільнікі культуры шарападобных амфар і іх месца ў «амфарнай» культурнай прасторы / А.У. Зуева // Гістарычна-археалагічны зборнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2007. – № 23. – С. 82–100.

2. Зуева, А. Археалагічныя разведкі на тэрыторыі Гродзенскага і Пінскага раёнаў / А. Зуева // Матэрыялы па археалогіі Беларусі / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2009. – Вып. 17 : Археалагічныя даследаванні на Беларусі ў 2007 годзе. – С. 132–136.

3. Зуева, А.У. Вывучэнне культуры шарападобных амфар на тэрыторыі Беларусі ў канцы XX – пачатку XXI ст. / А.У. Зуева // Веснік Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 2009. – № 2. – С. 3–7.

4. Зуева, А. Крамянёвыя прылады працы з шахтаў-майстэрняў Карпаўцы / А. Зуева // Матэрыялы па археалогіі Беларусі / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2010. – Вып. 19 : Археалогія і гісторыя Гродзеншчыны. – С. 48–59.

5. Зуева, А.У. Міграцыйныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў эпоху позняга неаліту (на прыкладзе культуры шарападобных амфар) / А.У. Зуева // Гістарычна-археалагічны зборнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2010. – № 25. – С. 234–238.

Артыкулы ў навуковых зборніках

6. Абухоўскі, В.С. Чатырохбаковыя крамянёвыя шліфаваныя сякеры ў зборы Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі / В.С. Абухоўскі, А.У. Зуева, В.М. Сідаровіч // Acta Achaologica Albaruthenica / уклад. М.А. Плавінскі, В.М. Сідаровіч. – Мінск, 2008. – Vol. III. – С. 17–41.

7. Зуева, А.У. Некаторыя аспекты экспанавання матэрыялаў каменнага і бронзавага вякоў (на прыкладзе артэфактаў культуры шарападобных амфар) / А.У. Зуева // Музейны веснік. – 2008. – № 4. – С. 83–84.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

8. Зуева, А.В. К вопросу о датировке и культурной принадлежности кремнедобывающих шахт у дер. Карповцы / А.В. Зуева // Взаимодействие и хронология культур мезолита и неолита Восточной Европы. – Материалы

междунар. науч. конф., посвящ. 100-летию Н.Н. Гуриной, Санкт-Петербург, 23–26 нояб. 2009 г. / Инст. истор. матер. культ. Рос. акад.наук ; отв. ред. С.А. Васильев. – СПб., 2009. – С. 131–133.

9. Зуева, А.В. Культура шаровидных амфор в системе культурных перемен III – начала II тыс. до н.э. на территории Беларуси / А.В. Зуева // Научные стремления – 2010 : сб. материалов респ. науч.–практ. молод. конф. с междунар. участием, Минск, 1–3 нояб. 2010 г. : В 2 ч. / Нац. акад. наук Беларуси, Совет молодых ученых НАН Беларуси ; редкол.: В. В. Казбанов [и др.]. — Минск, 2010. – Ч. 2. – С. 324–326.

РЭЗІЮМЭ

Зуева Аляксандра Уладзіміраўна

Культура шарападобных амфар на тэрыторыі Беларусі і яе роля ў развіцці супольнасцяў III – пачатку II тыс. да н.э.

Ключавыя словы: Беларусь, позні неаліт, археалагічная культура, культура шарападобных амфар, могільнік, пахавальны інвентар, кераміка, крмянёвыя артэфакты, культурныя працэсы.

Мэтай даследавання з’яўляецца вызначэнне месца культуры шарападобных амфар (КША) у сістэме культурных перамен III – пачатку II тыс. да н.э.

Выкарыстаны **метады:** політэтычны, структурнага аналізу, картаграфавання рэчавых матэрыялаў і помнікаў, параўнальна-тыпалагічнага аналізу, першаснай колькаснай апрацоўкі даных.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Упершыню праводзіцца комплексны аналіз КША на тэрыторыі Беларусі. У выніку працы з матэрыяламі раскопак папярэдніх даследчыкаў істотна павялічана крыніцавая база КША, створаны першы поўны каталог матэрыялаў КША з тэрыторыі Беларусі. Вызначана, прыкметы якіх лакальных падгруп прысутнічаюць у пахавальных комплексах КША ў лясной зоне. Гэта дазволіла ўдакладніць, у якіх накірунках усталёўваліся найбольш цесныя культурныя кантакты. Устаноўлены формы прысутнасці прыкмет КША на тэрыторыі Беларусі, вылучана спецыфіка «амфарных» рысаў у мясцовым культурным асяроддзі. Прасочаны шляхі і механізмы распаўсюджвання традыцый КША на вывучаемай тэрыторыі.

Рэкамендацыі па выкарыстанні і галіна прымянення. Вынікі дысертацыйнага даследавання могуць знайсці практычнае прымяненне пры напісанні абагульняючых работ па археалогіі, старажытнай гісторыі Беларусі і Усходняй Еўропы. Атрыманыя высновы могуць выкарыстоўвацца пры распрацоўцы спецкурсаў для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў гістарычнага профілю, а таксама пры ажыццяўленні культурна-асветніцкай дзейнасці па папулярызацыі археалогіі і першабытнай гісторыі Беларусі.

РЕЗЮМЕ

Зуева Александра Владимировна

Культура шаровидных амфор на территории Беларуси и ее роль в развитии сообществ III – начала II тыс. до н.э.

Ключевые слова: Беларусь, неолит, археологическая культура, культура шаровидных амфор, могильник, погребальный инвентарь, керамика, кремневые артефакты, культурные процессы.

Целью исследования является определение места культуры шаровидных амфор (КША) в системе культурных перемен III – начала II тыс. до н.э.

Использованы **методы:** политетический, структурного анализа, картографирования вещественных материалов и памятников, сравнительно-типологического анализа, первичной количественной обработки данных.

Полученные результаты и их новизна. Впервые проводится комплексный анализ КША на территории Беларуси. В результате работы с материалами раскопок предшественников существенно увеличена источниковая база КША, составлен первый полный каталог материалов КША с изучаемой территории. На основе культурно-таксономической интерпретации материалов определено, признаки каких локальных групп присутствуют в погребальных комплексах КША в лесной зоне. Это позволило уточнить направления, в которых устанавливались наиболее тесные культурные контакты. Выявлены формы присутствия черт КША на территории Беларуси, определена специфика «амфорных» признаков в местном культурном окружении. Прослежены пути и механизмы распространения традиций КША на изучаемой территории.

Рекомендации по использованию и область применения. Результаты диссертационного исследования могут найти практическое применение при написании обобщающих работ по археологии, древней истории Беларуси и Восточной Европы. Полученные результаты могут использоваться при разработке спецкурсов для студентов высших учебных заведений исторического профиля, а также при осуществлении культурно-просветительской деятельности по популяризации археологии и первобытной археологии Беларуси.

SUMMARY

Zuyeva Aliaksandra

The Globular Amphora Culture on the Territory of Belarus and Its Role in the Development of the Communities during the III – the beginning of the II millennium BC

Key words: Belarus, the Neolithic, archaeological culture, the Globular Amphora Culture, cemetery, burial stock, pottery, flint tools, cultural processes.

The aim of the research consists in defining the place of the Globular Amphora Culture's (GAC) in the system of cultural changes during the III – the beginning of the II millennium BC.

Research **methods** used: polythetic method, structural analysis, mapping of the material objects and sites, comparative and typological analysis, primary quantitative data processing.

The results obtained and their novelty. For the first time the complex analysis of the GAC on the territory of Belarus is conducted. The study of the materials obtained during the field investigations by the prior researchers allows to increase the corpus of the GAC sources from Belarus and to make the first all-embracing catalogue of the GAC materials from the territory under consideration. The problem of the presence in the funeral complexes in the forest zone the traits of the local GAC groups is solved. It allows refining on the directions of the most established cultural contacts. The forms of occurrence of the GAC traits on the territory of Belarus are ascertained. The specific character of the GAC elements in the local cultural context are defined. The ways and mechanisms of the distribution of the GAC patterns on the territory under consideration are traced.

Recommendations for use and the field of application. The results of the research can be used as material for the generalized works on archaeology, ancient history of Belarus and Eastern Europe. The results having been obtained can be applied in the working out of the special courses for the students of the historical higher educational establishments. The results of the study can also be used in the activity on the popularization of the archaeology and ancient history of Belarus.